

ירושלים של מעלה וציונות של מטה

הרב אביה רוזן
ראש כולל, מלבורן (תשס"ה-תשס"ו)
כיום ראש מדרשת השילוב נטור

מראשית ההיסטוריה האחיזה בירושלים הייתה אבן הבוחן המרכזית לאחיזה בארץ ישראל. בעת החורבן חרתו לוחמי גמלא שבגולן על המטבע שלהם את תמצית מהות הקרב – "לגאולת ירושלים". ואילו ב-1948 קבע מוש, מפקד גוש עציון, את סיסמת הגוש בעת שנפל: מה אנו ומה חיינו – תשובתנו נחושה: נצח ירושלים". השאיפה לחיבור לארץ התמצתה בכמיהה לציון היא ירושלים.

השמות ציון וירושלים משמשים בערבוביה. האם השמות זהים במשמעותם, או שמא יש משמעות לשימוש דווקא במונח "ציון"? מדוע תנועת השיבה לציון המודרנית דבקה בשם "ציונות"?

הדרך העולה מציון לירושלים בתנ"ך
המונח "ציון" מופיע לראשונה בתנ"ך כשדוד בונה את עירו בירושלים: "וילכוד דוד את מצודת ציון היא עיר דוד..." מאידך השם ירושלים רמזו במקרא בעיר שלם, שחז"ל מזהים כירושלים (אף שהשם ירושלים לא נזכר בתורה). לעיתים נראה שקיימת הבחנה מובהקת בין ירושלים לציון. בחנוכת מקדש שלמה הפסוק מתאר: "אז יקהל שלמה את זקני ישראל... אל המלך שלמה ירושלם להעלות את ארון ברית ה' מעיר דוד הוא ציון". נראה שהדרך העולה אל ירושלים יוצאת מציון.

בנבואות בספר ירמיה מבחין הנביא מיכה בין שלוש מדרגות – ציון, ירושלים והר הבית. וכך הוא אומר: "מִיָּכָה הַמִּזְרִשְׁתִּי הִנֵּה נָבֵא בִימֵי חֲזָקָתוֹ מֵלֶךְ יְהוּדָה וַיֹּאמֶר אֶל כָּל עַם יְהוּדָה לֵאמֹר כֹּה אָמַר ה' צִיּוֹן כְּאֹת צִיּוֹן שְׂדֵה תִּחְרַשׁ וִירוּשָׁלַם עֵינִים תִּהְיֶה וְהָר הַבֵּית לְכַמֹּת יֵעָר".
משורר תהילים הבחין וכתב: "יברכך ה' מציון וראה בטוב ירושלים".
ישעיה בונה מדרג בין ציון וירושלים, וכך הוא כתב: "עורי עורי לבשי עוזך ציון, לבשי בגדי תפארתך ירושלים עיר הקודש". במדרג הזה עולה קו ברור שלפני ציון היא הבסיס שממנו צומחת ירושלים. נראה שישנה תנועה היוצאת מציון ועולה לירושלים. האם ההבחנה בפסוקים מבטאת היררכיה רוחנית או שמדובר במקומות שונים פיזית?

השיבה לציון והכמיהה לקודש של ירושלים
לאחר חורבן בית ראשון הוטבע המונח "שיבת ציון" על פי"פ דרש בפסוק "שיר המעלות בשוב ה' את שיבת ציון היינו כחולמים". מקובל לכנות את חזרת היהודים לארץ ישראל בראשית בית שני בשם שיבת ציון, אך כורש בתיאור מקום המקדש משתמש דווקא בשם ירושלים – "כֹּה אָמַר כְּרִשׁ מֶלֶךְ פָּרַס... כָּל מְמַלְכוֹת הָאָרֶץ נָתַן לִי ה' וְהוּא פָקַד עָלַי לְבָנוֹת לוֹ בֵּית בִּירוּשָׁלַם".
נראה שירושלים משמשת כמקום המקדש המייצג את הרוחניות, בעוד שהמושג ציון מדבר רק על השיבה הפיזית. חזיון לכך נמצא בזכריה: "כֹּה אָמַר ה' שְׁבִתִי אֶל צִיּוֹן וְשִׁכְנִתִּי בְּתוֹךְ יְרוּשָׁלַם...".
בתפילות יש התייחסויות לשתי התנועות הללו. העולה מדברינו שכשנתפלל "ולירושלים עירך ברחמים תשוב" הבקשה שיש לכוון אליה תהיה לכינון הקודש בירושלים. שבתפילה זו מודגשת השאיפה לשכינת הקב"ה והקודש בירושלים ככתוב "ותשכון בתוכה..." וכו', אך באומרנו "ותחזינה עינינו בשובך לציון" הכוונה היא בעצם כמיהה לחזור למקום הפיזי.

ירושלים כמושג של השאיפה לקודש מכוון
חז"ל הבחינו בין ירושלים הפיזית לרוחנית על ידי ההפרדה בין ירושלים של מטה ובין ירושלים של מעלה.
רבי יוחנן קובע: "הכי אמר רבי יוחנן: אמר הקב"ה לא אבוא בירושלים של מעלה עד שאבוא בירושלים של מטה".
ירושלים המושגית הופכת לצופן המהות הרוחנית בישראל ובעולם כולו ומרכז הקודש בעולם. יש ביטויים רבים לכך, כגון המשנה האומרת: עשר קדושות הן... כך שירושלים היא במרכז.
ירושלים נתפסת כמבוע המכונן של הקודש ההולך ומתפשט בעולם כולו ועד כיסא הכבוד. וכך אומר המדרש: אמר רבי יוחנן עתידה ירושלים שתהא מגעת עד שערי דמשק... עד שגליות באות ונינוחות תחתיה... תני עתידה ירושלים להתרחב ולעלות ולהיות מגעת עד כסא הכבוד...".
אם נקבל את הזיהוי שלפיו המקום שבו יעקב אבי האומה חולם את חזון הסולם הוא מקום המקדש, הרי זהו מקום של חיבור והשקה בין מלכות שמים וארץ. ראשו של הסולם בירושלים של מעלה אך רגליו בירושלים של מטה.

ה"ציונות" – שיבה לציון או לירושלים?
הגאון מווילנא בספרו "קול התור", מבחין בין שני שלבים בגאולה. משיח לבית יוסף הנושא באחריות לשיבה הפיזית שהיא

שיבת ציון, בעוד שמישהו לבית דוד הוא זה שייצוק רוח ותוכן לשיבה לארץ וזהו הקודש שבירושלים. דוגמה לדבריו שם: "ציון" בגימטריה 'יוסף'... בשב"ה את שיבת ציון היינו כחולמים. כל הבחינות שבפרק זה נאמרו על ייעודו של משיח בן יוסף, כמבואר במדרש בעניין זה: מה שאירע ליוסף אירע לציון. כי קיבוץ גלויות בעקבות משיחא הוא על ידי משיח בן יוסף"

ברוח זו הרב קוק מבחין בין השלבים. השלב הראשון הוא "ציונות" והשלב השני הוא תנועת ירושלים. מכוח הבנה זו הוא אפיין את דמותו של הרצל כנושא מאורו של משיח לבית יוסף. אך לא די בכך ויש צורך להגיע לשלב השני, ולכן הרב קוק שאף להקמת ארגון שתכליתו בניית הקומה השנייה, שתיקרא "הסתדרות דגל ירושלים". בחזון הסתדרות זו הוא כתב: "ירושלים" תסמן את כל אוצר הקודש שלנו כשם שהתנועה 'ציון' מסמנת היא את כל החיל והחוסן העולמי... הסתדרות ירושלים תלך באותו המהלך שתנועת ציון הולכת... וזו האחרונה בזמן היא ראשונה במעלה... ובמידה זו יוכלו הכוחות להתפתח עד לידי מידה של התאחדות הדדית".

תלמידו הרב חרל"פ דייק שמדובר בשתי בשורות:

"שתי בשורות נדרשות - אחת לציון ואחת לירושלים"; "על הר גבוה עלי לך מבשרת ציון, הרימי בכח קולך מבשרת ירושלים". ציון מסמלת את הצד החומרי וירושלים מסמלת את הצד הרוחני. ואם לתנועת ציון די בעליה אל ההר, "על הר גבוה עלי לך מבשרת ציון", - לירושלים נדרשת עבודה יותר גדולה, "הרימי בכח קולך מבשרת ירושלים"... השם "ציונות" נקבע כפי הנראה על ידי עוזרו של הרצל נתן בירנבוים ב-1893 על פי הפסוק: "וְשָׁבוּן וְכָאוּ צִיּוֹן בְּרָנָה..." , ואומץ על ידי הרצל בקונגרס ב-1897

בירנבוים ניהל ויכוחים עם הרצל על מטרות הציונות ובשלב זה של חייו ראה בה לאומיות תרבותית שאינה קשורה לקודש, הוא אף פרש מהתנועה על רקע ויכוחים אלו. אפשר שבירנבוים רצה להדגיש שהציונות החילונית אינה מעוניינת בקומה של קודש המקדש המבוטא בשם ירושלים, ולכן תיקרא ציונות ולא ירושלים.

חזון איחוד ה"ציונות" עם הרוח שנושאת "ירושלים"

בנבואת זכריה לאחרית הימים, קודש ירושלים מובע דווקא על ידי תיאור החזרה הפיזית לירושלים:

"כֹּה אָמַר ה' - צָאאוּת עַד יִשְׁכְּבוּ זִקְנִים וְזִקְנוֹת בְּרַחֲבוֹת יְרוּשָׁלַם וְאִישׁ מְשַׁעֲנָתוֹ בְּיָדוֹ מִרְבִּים יָמִים. וְרַחֲבוֹת הָעִיר יִמְלְאוּ יְלָדִים וְיִלְדוֹת מְשַׁחֲקִים בְּרַחֲבֹתֶיהָ..." הנביא יחזקאל מתאר את חזון העצמות היבשות (שלאחר השואה נראה שהחזון קם והפך למציאות), אך בהמשך צופה הנביא את האיחוד שבין הצד הפיזי שנושא שבט אפרים ובין שבט יהודה שנושא את הרוח של הכמיהה הרוחנית לקודש של ירושלים: "הִנֵּה אֲנִי לֹקֵחַ אֶת עַץ יוֹסֵף אֲשֶׁר בְּיַד אֶפְרַיִם וְשִׁבְטִי יִשְׂרָאֵל חֲבָרְיוֹ וְנִמְתִּי אוֹתָם עָלָיו אֶת עַץ יְהוּדָה וְנַעֲשִׂיתָם לְעֵץ אֶחָד וְהָיוּ אֶחָד בְּיָדִי".

בספרו אלטנוילנד מתאר הרצל מסע אל ארץ ישראל שמסתיים בירושלים. הוא רואה שם את בית המקדש ואת היכל השלום, אך גם את הפיתוח הטכני הכולל רכבת חשמלית וערוגות פרחים. הרצל חווה לא רק את מדינת היהודים אלא גם את האיחוד בין "ציונות" לבין "ירושלים", בין תנועה השיבה לארץ ובין כמיהת הרוח שנישאה בתפילות כה רבות. ויהי רצון שירושלים תהיה זו שמאחדת בינינו, שהרי היא זו שנאמר עליה שעושה כל ישראל חברים.

לתגובות: aviyanoa@gmail.com